

Знадоби для пізнання

народніх звичайів та поглядів правних.

II. Система споріднення і свояцтва.

Під системою споріднення і свояцтва розуміють учені комплет усіх слів (виразів), уживаних для означеня ріжних степенів споріднення (consanguinitas) і свояцтва (affinitas). Отже що до тої системи зауважав я у наших Верховинців деякі інтересні особливости.

1. Найінтереснійше є се, що муж тітки (coniux sororis matris aut patris) зове ся не вуйком, але „дідом“. „Вуйко“ — се брат матери, отже „родич“ (consanguineus), а „дідо“ — се муж тітки, отже тільки свояк (affinis). Однак слово „дідо“ означає також вітця тата або матери (avus). Яким чином одно і те саме слово може служити для означеня так неподібних понять? Відгадати сесю загадку я не вмію. Позволю собі тільки привести кілька аналогій, котрі можуть причинити ся до вясненя сеї дивниці. Наперед нагадаю, що подібну появу бачимо в латинській бесіді. „Avus“ значить там тільки що отець матери або тата: deminutivum від „avus“ — „avunculus“ означає вуйка, отже в латині вуйко називає ся властиво „малий дідо“. З другого боку латинське слово „nepos“ є ідентичне з руським словом „небіж“, „небож“ а німецьким „Neffe“. Однак „nepos“ значить тільки, що внук, а „небіж“, „Neffe“ означає стрийкового або вуйкового сина. Тепер-же дідо (в значіню Grossvater) і вуйко займають серед асцендентів (старшого покоління) ті самі степені, що внук і небіж серед десцендентів (молодшого покоління). Наконець слово „дідо“ є етимологічно споріднене з словом „дядько“, а се остатне значить тільки, що вуйко або стрийко.

2. Другу особливість становить значіне, в яким Верховинці уживають слів „зять“ і „невістка“. Іван має „жону“. Отець жони — се Іванів „тесть“; мати жони — се Іванова „теща“, брат жони се Іванів „шурин“, сестра жони — се Іванова „свість“. Однак усі вони, не тільки тесть і теща, але також шурин і свість кличуть Івана „зятьом“. Зять отже значить не тільки: муж доньки, але також: муж сестри. Аналогічно має ся дідо з „невісткою“. Анна має мужа. Отець мужа — се Аннин „свекор“; мати мужа — се Аннина свекра; брат мужа — се Аннин „діверь“, сестра мужа — се Аннина „заниця“. Однак усі вони, не тільки свекор і свекра, але також дівер і заниця зовуть Анну „невісткою“. Ба навіть дальша рідня мужа, мужеві стрийки, вуйки, тітки зовуть Анну „невіст-

кою“, так само як жінчині тітки, вуйки, стрийки кличуть Івана зятем. Для цілого роду жінки Іван є зятем, для цілого роду мужа Анна є невісткою. Сеся особлива система свояцтва є витвором тих часів, коли то ще цілий рід творив одноцільну зорганізовану спілку і коли супружество вязало не тільки дві одиниці, але два роди.

3. Сестра вітця або матери — „тітка“. Жінка вуйка — „вуйна“. Жінка стрийка — „стрийна“. Син брата — „братанич“. Син стрийка — „стрийчанич“. Син вуйка — „вуйчанич“. Син тітки — „тітчанич“. „Ми собі невістки“ — значить: ми є жінки двох братів. „Ми собі теці“ — значить: мій син є мужем твоєї доньки (або на відворот).

III. Весіле а вінчанє.

Після народнього стародавнього звичаю звязь супружеска заключає ся через весіле, а весілем називаю комплет народніх обрядів сповнюваних тоді, коли дівчина йде за муж; до важности супружества треба весіля і більше нічого крім весіля. Сей первісний погляд правний змінив ся в части через заведенє християнства і писаних законів горожанських. Після права канонічного і обовязуючого права австрійського актом, котрим заключає ся супружество, є вінчанє або слюб, то є торжественне заключенє умови супружжі перед священником і двома свідками. Яке ж тепер відношенє mezi весілем а вінчанєм?

В більшій части руського краю церковне вінчанє стало ся інтегральною частею народнього весіля, так що з весіля ідуть до церкви, до слюбю, а з слюбю ідуть знов на весіле. Народні обряди зросли ся з церковними в одну органічну цілість і найбільше розповсюдженій народній погляд такий, що до заключеня супружества треба і весіля і слюбю, причім слюб уважає ся тільки одним з многих актів весільної драми.

Інакше у Верховинців живучих над жерелами Свічі і Опору, в горах долиньського і скільського повіту (судового). Тут весіле а вінчанє (слюб — се два цілком окремі акти. Коли парубок висватає дівчину, то наперед вінчають ся (беруть слюб) в церкві, а доперва потому, по якимсь часі „заладжают весіля“. Час той буває коротший або довший; лучає ся, що весіле справляють в три або навіть в шість тижнів по вінчаню. Отже через той час, від вінчання до весіля, парубок, хоть уже звінчаний з дівчиною в церкві, преці не жиє разом з нею, не вважає єї своєю жоною, ані вона его своїм мужем; для громадян він ще парубок, вона ще дівка і супружество після їх правного погляду ще не заключене. Доперва по весілю дівчина стає жоною, парубок — газдою, вона йде з ним газдувати і супружество вже заключене.

IV. Друге супружество вдови або вдівця.

Коли вдова віддає ся у друге за муж або коли вдовець у друге женить ся, то се друге супружество вдови чи вдівця після правного погляду Верховинців не є справедливим супружеством. Справедливе є

тільки перше подружжє; друге є тільки суррогат першого. Так як мати не є правдивою матір'ю, а тільки заступає матір; як „приймич“ (прибрана дитина) не є рідною дитиною, а тільки заступає місце рідної дитини, так само друга жона або другий муж тільки заступають місце першого супруга, місце опорожнене через його смерть.

Сей правний погляд проявляє передовсім в тім, що коли дівчина віддає ся за-муж, то без весіля, то є без весільних обрядів і пісень не може ніяк обійти ся; коли-ж вдова у друге за-муж іде, то тогді у Верховинців не буває правдивого весіля. Кажу правдивого, бо і по вінчаню вдови буває „гостина“ (приймає гостей), буває музика і тавці, одяк то не є правдиве весіле, бо ані не „ладкають“ (т. є. не співають пісень весільних), ані не сповнюють навіть найважніших обрядів весільних. Кожда жєнщина може і по кілька разів в житю вінчати ся, коли кілька разів повдовіє; однак тільки один раз в житю може жєнщина своє весіле обходити, бо тільки один раз стає вона з дівчини жєною. Коли дівчина виходить замуж за вдівця, то по її стороні заховують ся всі обряди весільні і ладкають ся всі ладкани; тільки по його стороні весіле не буває так повне, як тоді, коли парубок женить ся. Коли парубок ожєнить ся з дівчиною, то кажуть, що він „узвєв її“, а про неї кажуть, що „віддала ся“. Коли-ж парубок ожєнить ся з вдовою, тоді кажуть про него, що він „пристав до неї“; її уважають газдинєю, а его уважають радше за її парубка або приймича, як за мужа. Причина того є в великій часті економічна. Звичайно тільки така вдова вийде за-муж за парубка, котра має доста ґрунту, і звичайно тільки такий парубок ожєнить ся з вдовою, котрий не має ґрунту, так що вона его перевєсилає не тільки роками, але і маєтком. В таких случаях звичайно муж дає прозвище по своїй жєні, як то вже ми висше згадували.

V. Лишанки.

Газда (муж, чоловік) є найстарший над усею чєлядю; він старше і над жєною. Коли муж і жона ідуть дорогою (нпр. до церкви або до корчми), то ніколи не йдуть побіч себе, тільки він іде все наперед а вона кілька кроків за ним позаду. Коли муж говорить в достойнім товаристві про свою жону, то каже: „Шануючи сонічко святеї і піч і стів... — моя жона“... і т. д. Коли-ж знов жона веде розмову в мужеськім товаристві, а прийде ся їй сказати щось неприличного, то вона так перепрошує товариство: „Шануючи сонічко святе, і піч і стів і муєські голови,“

Після правного погляду Верховинців муж має право жону бити, коли вона его не шанє або єму не вірна. Однак муж не повинен того права надуживати, не повинен її „збиткувати“. Коли-ж муж збиткує жону, то тоді вона іде в „лишанки“, значить, покидає свого мужа і йде мешкати до свого вітця, до брата, або до іншого родича. Тут перебуває вона доти, доки муж не прийде за нею; коли він перепросить її і її родичів, тоді вона вертає назад до его хати. Коли-ж муж не хоче

єї перепросити, або коли єї родичі не хочуть єї мужеві віддати, тоді одна або друга сторона „заладжає право“ перед урядом громадським.

„Лишанки“ є то отже свого рода „*separatio a mensa et thoro*“.

VI. Прэдани.

Як „не ведуть ся кому діти“, то значить, если комусь умерло кількоро дітей маленькими, а вродить ся ему знов дитина, то вже „продает“ тоту дитину. Обряд той полягає на тім, що отець або мати такої дитини запрошують до себе такого чоловіка, котрому діти ведуть ся (т. є. котрий має много живючих дітей); той чоловік стає під вікном хати і купує дитину в той спосіб, що отець або мати дають ему через отворене вікно свою дитину, а він їй в заплату дає паристе число дрібних грошей (2 або 4 кр.). На тім кінчить ся акт продажі; таку продаву дитину всі в селі кличуть „проданом“ і вона, після пересвідчення народу буде вже певно рости здорова, або як кажуть „викохає ся“, а то для того, бо вона вже будьто би не є дитиною того, котрому діти не ведуть ся, а тільки того, котрому діти ведуть ся.

Нині обряд сей чисто символічний і не веде за собою ніяких правних наслідків, а власне між „проданом“ а чоловіком що купив его символічно, нема ніякого правного відношеня, ніяких прав ані обовязків; колись однак обряд сей мусів мати правне значінє, бо має форму акту правного (купно-продаж) і нагадує дуже римську „*mancipatio per aes et libram*“.

VII. Приймичі.

Коли газда і газдиня постаріють ся а нема в них дітей, то приймають до себе, то значить до своєї хати і на свій ґрунт, парубка, женять его з якоюсь дівчиною (звичайно родичкою) і наділяють его частиною (звичайно половиною) свого ґрунту, а часом обіцяють ще записати ему щось більше на случай смерти. Такий парубок зове ся приймич; він разом зі своєю жінкою мешкає в хаті своїх добродіів і газдує — або „з ними на-спів“, або окреме на своїй частці.

Приймичі дістають звичайно прозвище по своїх добродіях, як то вже висше було сказано.

VIII. Комірниці.

Комірниця — то жінщина, що „коморить“, т. є., мешкає в чужій хаті. За те не платить вона своїм газдам (газді і газдині) ніяких грошей, а тільки віддячує ся роботою. Повинність комірниці є: замести хату, винести води, принести дров і затопити в печі. Коли прийдуть прикрі роботи літні коло сіна або збіжа, то комірниця повинна передовсім „поратувати“ своїх газдів, за те однак належить ся їй платня, як кождому інчому наймленому робітникови.

Страву варить собі комірниця окреме від газдині, хоть при тім самім огні, що і газдиня; комірниця має свою миску і свою ложку і їсть окреме від газдівської челяди.

IX. Майор, майорка.

Коли обоє газди, газда і газдиня вибирають ся на довший час (бодай на два-три дні) з дому, то просять когось із своїх родичів, сусідів, або приятелів, щоби їх на той час в газдівстві заступив: дітей нагодував, худобу обійшов, про ціле газдівство памятав. Про такого отже чоловіка, що заступає газду і газдиню в часі їх неприсутности, говорять в Сенечові, що він лишив ся „за майора“, або: він „майорит“ у того і того; а если то жінка, то кажуть, що лишила ся „за майорку“.

Мимоволі приходять на гадку франконські „maiores domus“ за Мервінгських часів.

X. Слуги.

Слуги наймають ся на службу звичайно на цілий рік і то звичайно „о Водорщіх“ т. е. в часі Йорданських свят (18. янв. н. с.). Коли газда „стокмит“ (згодить) слугу, то на знак заключеня умови запиває з ним могорич. „Заслуженина“ слуг складає ся з одежі, „рубата“ і „сембрилі“. Слуга (т. е. парубок) дістає всю одежу (а то: сірак, бунду, холошні, ремінь і кресаню), троє рубата, то є три сорочки і троє ногавиць, а ходаків (обуви) кілька сходить і крім того кільканайцять срібних „сембрилі“ (то є заплати грішми.)

Служниця (дівка) дістає також всю одежу (сірак, заплітки, холошні, хустки), двоє рубата (т. є дві сорочки, два фартухи (-спідниці) і дві півки або два катрани (запаски); ходаків кілька сходить, а крім того кілька срібних сембрилі. Заслуженина слуги зредукована на гроші вносить коло 50 гульд., а заслуженина служниці коло 30 гульд. Малі „скотарі“ (пастухи) не дістають нічого „сембрилі“, лишень одежу і рубата. Слуги йдять разом з газдами з одноі миски.

Коли слуга через слабість (хоробу), військову службу або через яку інчу причину опустить кілька днів або кілька тижнів служби, то мусить той час „надбувати“, то значить, по виході року мусить ще тільки днів або тижнів довше служити.

XI. Вільний вигін худоби на чужі ґрунти перед св. Юрієм і по св. Покрові.

В Верховині є звичай, що на весну перед св. Юрієм („перед Йїрря“, 5. мая) і в осени по св. Покрові („по Покровіх“, 13. октябрія) вільно кождому пасти свою худобу на чужих ґрунтах, не оглядаючись на ніякі межі, де кому вигідно. Можна сказати, що в тих двох періо-

дах всі ґрунти орні (о скільки нема на них озимини; однак в Верховині по більшій частині не сіють озимини) і сіножати стають неначе спільним громадським пасовиском. Є се отже один із останків первісного громадського комунізму, котрого інші, повніші форми спізнаємо в двох слідуючих розділах.

ХІІ. Тóлока — цáрина — загорода.

В селах положених здовж річки Опору і єго притоків (а іменно в селах: Яленковаге, Волосянка, Хащоване, Лавочне, Опорець, Славсько і інші) є звичай, що одного року одна половина всіх ґрунтів у селі, а другого року друга половина на перемену обертає ся в спільне громадське пасовиско. Звичай сей вяже ся з розкладом ґрунтів у верховинських селах. Хати в тих селах тягнуть ся рядом по над річку (ріку, звóрину), так що ціле село лежить в долині між двома гірськими хребтами. Від кожної хати в оба боки аж до верхів хребта тягнуть ся рівними ланами ґрунти одного властителя, так що кождий ґазда має ґрунти по обох боках ріки, на правій і на лівій горі. Властиво сей сіметричний розклад ґрунтів існував в повній чистоті тільки в давнину; нині через спадкові поділи ґрунти роздробили ся і перемішали ся, так що той сіметричний поділ ґрунтів уже більше або менше нарушений. Отож усі ґрунти в селі, положені по правім боці ріки, повертають ся в рілю, або як самі Верховинці говорять, „орють ся під царину“, а всі лівобічні „ви́пу́щають ся в толоку“, то зн., стають спільним для всіх пасовиском, на котрім кождий ґазда пасе свою худобу („маржину“) де схоче, не оглядаючись на межі. На слідуючий знов рік противно: на лівім боці ріки цáрина, а на правім — тóлока. І так діє ся все без перестанку: по толоці наступає царина, а по царині толока, так що кождий бік села що другий рік оре ся і що другий рік повертає ся в вільне пасовиско. І не тільки всі господарі одного села згідні в тім, що одного року всі орють по правім, а другого року всі по лівім боці, але також усі села положені здовж ріки і сусідуючі з собою в рівномірний спосіб змінюють толоку і царину.

Ся громадська установа нагадує нам старо-германський примус лановий (Flurzwang) і вказує, що маємо тут діло з останками первісного громадського комунізму. Кажу — з останками, бо в тім громадським комунізмі бачимо великі виломи, пороблені розвитком індивідуалістичних принципів. Бо той „лановий примус“ не є вже нині так абсолютний, як в давнину. Кожний ґазда може уживати свій кавалок ґрунту наперекір громадському порядку культурі — одначе в такім разі мусять той кавалок обгородити плотом. А іменно: коли хоче зорати і засіяти свій кавалок, положений по тім боці ріки, що сего року вищущений в толоку, то мусить собі той кавалок відгородити, бо інакше сам собі буде винен, коли „людська худоба“ столочить єго засіви — і ніхто єму за те не буде відвічальний.

В противнім разі, коли який ґазда хоче свою худобу пасти на своїм ґрунті по тім боці, де є царина, то також мусить свій кавалок обгородити, бо інакше відповідає за всяку шкоду, яку єго худоба зробить в чужім збіжу. Такі кавалки ґрунту, уживані властителем незгідно з громадським порядком управи і для того обведені плотом, зовуться загородами. Коли отже царина і толока суть установами громадського комунізму, то загорода є вже продуктом новішого індивідуалізму.

Звичай, що ціле село поділене на два реїони, котрі на перемину обертають ся в рілю і вільне пасовиско, істнував перед кількома або кількадесятьма роками в многих селах, в котрих уже нині не істнує, як приміром в Синевідську над Стриєм або в Велдіжи над Свічею — тільки що в тих двох селах період, в яким наступала царина по толоці, обіймав не два роки, як в Тухольщині, але три роки: то значить, плодovitшу сторону села засівано через два роки поспіль, а доперва що третій рік вищуцано в толоку, а противно другу, менше плодovitшу половину села уживано через два роки рядом за пасовиско а доперва кожного третього року була там царина.

Причиною, що висше описаний звичай в декотрих селах уже давно скасований, а в тих громадах, де ще істнує, що раз то більше тратить силу, є то, що через зміну економічних відносин звичай той стає ся все більше несправедливий.

Доки ґрунти селянські були неділимими і рівномірно розділені по обох сторонах села, а заможність поодиноких ґаздів була менше-більше рівна, доти сей звичай мав повний *raison d'être* і не робив нікому кривди. Тепер вже не те. Передовсім через поділи спадкові ґрунти перемішалися так, що деякі ґазди мають кавалки тільки по одній стороні села, так що ніяк не можуть придержувати ся громадського порядку культури, бо мусіли би що другий рік обходити ся без збіжа. Не много ліпше виїшли би на громадським порядку культури також ті ґазди, що вправді мають кавалки по обох сторонах села, але в дуже нерівних розмірах. Такі ґазди мусять мати „загороди“.

Дальше установа, що ґрунти випущені в толоку суть спільним, для кожного вільним пасовиском, стала ся нині несправедливою через те, що число худоби у поодиноких ґаздів дуже нерівне*) і не стоїть в ніякій пропорції до розміру ґрунтів випущених в толоку. Виходить се на добре тільки богачам, що мають много сіножатей і худоби, а за мало власної толоки. Такі богачі хіснуючи з спільної толоки кривдять бідніших ґаздів („говдошів“), котрі мають мало худоби, так мало що і власної толоки для неї стало. Тож розказувано мені в тих селах, де той звичай уже скасовано, що свого часу богачі всіма силами старали ся звичай той як найдовше задержати.

*) Число худоби у ґаздів залежать головно від того, кілька кожний ґазда має з своїх сіножатей сіна (кілько може перезимувати)

ХІІІ. Спільний випас волів, кіз і овець на громадських полонинах.

В селах Сенечолі і Вишкові корови і ялівник пасе кожний господар окреме і то на власнім пасовищу (бо тут нема звичаю „випустити ґрунти в спільну толоку“, як над Опором); за те воли, вівці і кози всі господарі пасуть спільно, на спільних громадських полонинах*); і то на інших полонинах пасуть ся воли під доглядом воларів, а на інших вівці і кози під доглядом вівчарів.

Воларя (пастуха для волів) наймає ціла громада спільно, а іменно старшина громадська вишукує воларя, годить ся з ним що до платні а відтак умовлену платню складають на руки вийта властителя волів в рівній квоті від кожної пари. Зрештою в громадській випасі волів нема більше нічого інтересного для правника; за те спільний випас овець і кіз**) являє ся з становища юридичного дуже займаючим і оригінальним, а іменно спосіб, в який властители овець розділюють між себе спільні видатки і спільні пожитки, зацікавлює правника в найвишній мірі

Спільні видатки властителів овець обіймають а) заплату для вівчарів і б) т. зв. „десятину“. Десятина, се заплата скарбови (ділчеви) за те, що дозволяє громаді пастити вівці в лісах скарбових, окружаючих громадські полонини; заплата сеся виходить на 5 кр. від одної штуки.

Вівчарів не наймає гуртом ціла громада так як воларя, а тільки поодинокі газди, звичайно богачі, що мають найбільше овець. Вони вишукують вівчарів, „токмлять ся“ (т. є. умовляють ся) з ними за платню, і тільки вони (а не ціла громада) відповідають вівчарям за належну їм платню. Вівчарів буває звичайно п'ять або шість в одній громаді; залежить се від числа овець. Перед двайцятьма роками бувало в селі звич тисяч овець і майже не було газди без овець; нині число овець в громаді не доходить до п'ятисот і много газдів не держить овець зовсім. Кожний вівчарь дістає крім інших користей, про котрі скажемо дальше, передовсім платню в грошех в квоті около 30 згр. за ціле літо. На сю платню для вівчарів складають ся всі газди в той спосіб, що розраховують, кілька крейцарів виходить на одну штуку, а відтак платить кожний газда більше або менше, розмірно до числа овець, а платить на руки того богача, що наймив собі вівчаря. Крім платні в грошех мають ще вівчарі і інші немалі користи. Через цілий час випасу на полонині***) всі вівчарі живлять ся безплатно і майже

*) Властиво громада Сенечів наймає від скарбу державного (камери) полонини для випасу волів; чинш політний розділює ся між господарів відповідно до скількості волів і зове ся „полониньщина“.

**) Дальше будемо говорити тільки о вівцях, розуміючи разом також і кози.

***) Випас на полонині триває около 5 місяців, звичайно від св. Якова (12. мая) до Покрови (13. жовтня).

виключно свіжим овечим молоком і сиром. Даліше, належить ся кождому вівчареві яко заплата в натураліях 10 гелет бриндзі і жентиці, в вартости около 5 гульд. А щоби вівчарі на полонині мали в шо одягнути ся і обути ся, то кождий властитель овець по черзі мусить позичити вівчарям своїм сорочки і своїх ходаків на довший або коротший час, відповідно до того, чи має більше чи менше овець. Чергу визначує найстарший вівчарь.

Ще більш інтересний є спосіб, в який властители овець розділюють між себе пожитки з овець, а іменно бундзи (овечий сир) і жентицю („кваснину“), добувані через ціле літо з овечого молока*). А ділене є коначне, бо всі вівці доять ся „у ворох“ (гуртом) і відтак годі пізнати, котрий кусничок сира є від моїх овець а котрий від твоїх. Отже при тім діленю сира і жентиці дивлять ся Верховинці не тільки на те, кілько у кождого газда є дійних овець і кіз**), але також числять ся з тим фактом, що кози бувають у троє молочнійші від овець та що і вівця одна дає менше молока а друга більше. Ціла ся справа доволі скомплікована, тож для ясности мушу все розказати, як то кажуть, за рядом з кінця.

В половині мая, о св. Якові, „мішають“ вівці, то значить: всі газди зганяють свої вівці на полонину до купи. В кілька днів по мішаню, як уже вівці папасуть ся полонинської трави, сходягь ся рано всі властители овець на полонину до салаша і там при веселій забаві (пють горівку і ріжуть баранця) „доють вівці на міру“. Діє ся се так: кождий газда доїть під оком найстаршого вівчаря свої вівці, а відтак оба (т. є. газда і вівчарь) перемірюють удоене молоко „полонником“ (рід деревляної хохлі; „полонник“ яко міра зове ся також „кубка“ або „мірявча“ і містить в собі трохи не пів літри). Се „доєне на міру“ є власне підставою до розділу бриндзі і жентиці між властителями овець, бо кождому властителєви належить ся за ціле літо два рази тільки „гелет“, кілько „полонників“ удоєно того дня від его овець. Приміром: якийсь газда має 10 дійних овець (крім баранів і ялівнику) і при „доєню на міру“ дали ті вівці разом 15 полонників молока; то той газда має дістати за ціле літо $2 \times 15 = 30$ гелет. Що ж то є „гелета“? Є се деревляна судина, обєму близько 16 літрів, до котрої зливають вівчарі удоєне овече молоко і котра побіч полонника вживає ся до міраня овечого молока. Тую скількість сира і жентиці, котру добуває ся з одной гелети овечого молока, зовуть коротко такж „гелетою“***). „Гелета“ містить в собі около 40 полонників, а що кождий газда дістає у-двоє тільки гелет, кілько при

*) Вовну стриже кождий газда окреме з своїх овець дома

***) Число овець у поодиноких газдів дуже нерівне: є такі, що мають над 100 овець, а є й такі, що мають лиш кілька або і зовсім не мають.

****) „Бундз“ великості бохонця хліба має в собі 2 гелети молока і коштує 1 гульд.

доєню на міру мав від своїх овець полонників, то значить, дістане за ціле літо 80 разів тільки, кілька удоїв на міру*).

Тепер-же ходить о те, щоби і вівчарі і властители овець добре через ціле літо памятали, кілька кождому газді належить ся гелет, а зглядно, кілька полонників кождий газда надїв на міру. Очевидно, такої штуки ніхто не годен доказати, бо писати ані читати Верховинці не вміють, отже помагають своїй пам'яті в інший примітивний, та досить дотепний спосіб. Ото при доєню на міру має найстарший вівчар під рукою патички з смерекового дерева, кільканащять сантиметрів довгі, а 3—4 сант. широкі а власне тільки патичків, кілька є всіх властителів овець. На таких патичку нарізує вівчар тільки карбів, кілька котрий газда надїв від своїх овець полонників, а відтак переколює той патичок поздовж на двоє так, що на обох половинках лишають ся карби. Одну половинку патичка лає газді, а другу лишає собі. У вівчаря є отже тільки патичків, кілька газдів, а у кождого газди тільки один. Ті карбовані патички зовуть ся „роваші“ (від рівців або карбів) і сповняють трояку функцію. Передовсім служать для пам'яті, бо з „роваша“ кождої хвили може вівчар довідати ся, кілько гелет і кому має дати, а газда довідує ся, кілька гелет від вівчарів має дістати. Дальше служать ті патички для взаємної контролі, бо обі половинки роваша „простають до себе так щільно і карби на них лучать ся так докладно, що успішне підроблене роваша або побільшене числа карбів є неможливе. Наконєць роваші суть орудієм обміни (обороту), бо вівчарь видає сир і жентицю всякому, хто тільки прийде з ровашем до салашу; деякі отже газди замість продавати готовий уже сир продають наперед роваш за ціну тої кількості гелет, яка на нїм означена. Значить, роваш можна уважати за рід примітивного документу на оказателя (Inhaber-Papier).

Стільки о „доєню на міру“. Тепер-же треба розповісти, в який спосіб приходять кождий газда до того, що єму належить ся. Ото через ціле літо ходять властители овець один по другім в полонину**) „на очередь“***), щоби відобрати свої „гелети“. Той що „йде на очередь“ зове ся „ватаг“. Ватаг бере з собою коня, бесаги на сир і боклагі на кваснину і прийшовши на полонину до салаша, доїть разом з вівчарями череду. Відтак клягає і варить молоко, відціджує жентицю (кваснину) а з сира робить бундзи. Коли вже набирає ся належна скількість гелет, ватаг забирає свою „очередь“ і вертає домів. Через ватага переказує найстарший вівчарь в село, хто найблизшого дня має іти „на очередь“, бо, як сказано, на очередь ідуть по черзі, то значить: коли один відбере свої гелети, тоді йде другий і т. д.

*) Як побачимо дальше, богачі дістають значно більше

**) Полонини віддалені від села 5 до 20 клм.

***) Слово „очередь“ утворене від слова „черед“ і означає пожиток з череди, т. е сир і жентицю, а технічно ту скількість, котра кождому газді належить ся. В Словари Желєхівського „очередь“ зн. „черга“; вправді на очередь ходять „по черзі“, однак „очередь“ не значить „черга“.

Ті однак що мають дуже много овець, ходять на очередь кількома наворотами. орядок, в яким газди мають іти на очередь, означає найстарший вівчарь.

Коли мине три місяці від мішаня, отже найскорше до Спаса (18. авг.) а найдалше до Першої Матки (27. авг.), відібрали вже всі газди свою очередь, то значить, кождий газда дістав уже тільки гелет сира і жентиці, кілько на роваша назначено. Тоді кінчить ся літній сезон а зачинає ся осінній. Вівці пасуть ся спільно на долонині далше аж до Покрів (13 окт.) отже ще майже через два місяці. І через ті два місяці вівці далше доять ся і сир варить ся. І сир той далше розділює ся між властителів овець в тій самій пропорції, що і дотепер. Та скількість сира і жентиці, що припадає на кождого газду в осени, зове ся „осіцизна“. Однак тоі осіцини, в порівнянню з літніми гелетами, вже дуже не багато, бо в осени наша скупа і мало поживна, не то, що в літі — то й молока вівці дають мало. А що хід на полонину далекий і тяжкий, то за осіциною оплатить ся іти тільки тим газдам, що мають много овець. Ті-ж газди, що мають кілька або кільканайцять овець, не відбирають осіцини зовсім і йїх пайка дістає ся богачам. В інтересі богачів лежить, щоби літній сезон трівав як можна коротше і літніх гелет було як можна менше, а за те осінній сезон щоби зачинав ся як найшвидше і щоб осіцини було як найбільше. А се залежить від того, кілько вівці дадуть молока „при довню на міру“: чим менше удоїть ся, тим менше випаде гелет і тим швидше скінчить ся літній сезон а зачне ся осінній. І тому беруть ся богачі на способи: підмовляють вівчарів, щоби перед довнем на міру гонили вівці по скалах і вертепах, де нема доброї трави, щоби удій на міру був скупий. Вівчарі радо слухають богачів, бо ж власне богачі йїх годять і наймають

Так діє ся в Сенечолі і Вишкові; в Вишкові однак богачі менше кривдять загал, бо там держать газди більше овець. В інших верховинських громадах спільний випас овець і кіз відбуває ся подібно, з більшими або менчими відмінами. І так в Урччі і Сопоті (між Сколім і Дрогобичем) доять вправді також на міру, але за підставу поділу бере ся не гелета молока але фунт готового сира (значить, розраховують, кілько кождий газда має дістати фунтів сира, а не кілько гелет). В Побуці коло Скольного не розраховують ані на фунти ані на гелети, а тільки „на удоїт“ чи „на молотка“. Коли ціла череда (всі вівці всіх властителів) раз здоїть ся, то зове ся се „один удій“ або „одно молоко“. А що вівці доять ся тричі на день а пасуть ся спільно через 5 місяців або 150 день, то всіх „удоїв“ (або всіх „молок“) в 450. Отже тих 450 удоїв розділюють між поодиноких газдів пропорціонально до числа і молочности овець кождого газди, при чім держать ся такого порядку, що той газда, котрий має найбільше овець, бере свої молоко (удої) на самперед, по нім приходить черга на кождого газду тим скорше, чим більше має овець, а ті що мають найменше, беруть на сам послід. Тут знов кридять богачі бідних і то ще більше як в Сенечолі, бо весняний удій богача має в собі три або пять раз тільки молока, що осінній удій бідного. Всюди отже показує ся, що

спільний громадський випас овець є установою тих давніх часів, коли то ще не було „богачів“ і „бідних“, а бодай не було такої різниці між одними а другими, як нині Нині спільний випас овець в тій формі, в якій досі у Верховинці удержав ся, не пристає вже добре до сучасних відносин і яко анахронізм чим раз більше зводить ся, тим більше, що через славетну „регуляцію сервітутів“ громади потратили много полонин і вільний випас по лісах.

XIV. Ліс і вода. Звірина і риба. Гриби і ягоди. Копань, спаль або пасіка. Чертежі.

Після первісного погляду правного Верховинців ліс — се річ нічия, річ, котру всякому вільно хісувати і уживати після потреби і вподоби. Верховинці тільки з трудом і поволи освоюють ся з тою гадкою, що ліс і дерево після писаного закона є так само приватна, індивідуальна власність, як ріля або худобина — дарма, що ділчі і їх лісові урядники дають селянам в тім напрямі доволі переконуючі лекції. Лісова крадіж в очах Верховинців не є ані гріхом ані проступком „Тото Бог сіє ліс“ — говорять вони і висказують в той спосіб погляд, що праця і тільки праця повинна бути основою власности. Ліс не є продуктом праці, то і не повинен бути предметом виключної власности.

Тож коли Бойко потребує дерева на опал або на матеріал, то не довго роздумує над тим, чи в своїм чи в чужім лісі буде рубати, а за те більше застановляє ся, де росте здатне дерево і до котрого ліса найблизша і найліпша дорога. З свого боку верховинські газди зовсім не користають з постанов закона о лісових пошкодах і не противлять ся коли чужа людина збирає на їх ґрунті гриби, ягоди, мох, зіля або щось подібне. Також і многі лісові урядники, скарбові і камеральні, дивлять ся через пальці не тільки на дрібні але і на грубі лісові пошкоди, але за те домагають ся від громадян різних датків і послуг, кажуть собі за дармо возити дрова, давати яйця, бундзи і сушені гриби.

Коли в Верховині не много є сокир, котрі би були невинні перед законом лісовим, то вже певно нема і одної стрільби, котра була би чиста перед законом довецьким*). Верховинець не в силі зрозуміти, що вільно мати стрільбу а не вільно полювати, а ще менче годен піймити, як можна не стріляти звірини там, де вона власне є, а що звірина утікаючи і шукаючи крийівки не оглядає ся на межі і на право власности, то не дивниця, що в Верховині кождий, хто має стрільбу, стає „вільним стрільцем“ (Raubschütz).

*) Після австрійського закона не вільно полювати не тільки на чужім, але і на своїм ґрунті, коли той не становить одноцільного комплексу 200 моргів.

В Верховині лісів много, а землі придатної до хліборобської управи мало (в скільськiм судовiм повіті займають ліси половину, а в долинськiм двi третини всего простору). В давнину творили ліси безкрає, непроглядне море, серед котрого наче острови видніли ся невеличкі кусники орної землі та сіножатей. Тож кождий Верховинець уважав за найважнiйшу задачу свого житя як найбільшій кавалок ліса вирубати, викорчувати і очистити для хліборобської культури. Давнiйшi домiнii не тільки тому не противили ся, але ще заохочували, полишаючи мужиків в спокійнiм уживаню тих кусників землі, видертих дикий, лісовій природі.

Коли Верховинець вирубає кусник ліса, тоді красні і здорові цiвки смерековi „обчiмсу“ на місци з галузя і звозить їх собі волами на обійстє, щоби мати д о ва і матеріал. Коли вже в зрубi нема доброго дерева, лишень саме пнiве, галузя, рiща і такі цiвки, що їх не оплатить ся з ліса вивозити, тоді Верховинець стягає все те нездале дерево в куши, в стоси і лишає ті куши в спокою, поки добре висхнуть. Тоді такий вирубаній кусник ліса зове ся „пасіка“.

Як пасіка висхне, запалюють єї; лісова земля покриває ся вуглем і попелом і тоді вже пасіка зове ся також „спаль“ „згарь“, „погарь“ або „згарища“. Відтак перекопує Верховинець спаль мотикою і сіє там жито або інче збіжа через один або два роки. Тоді пасіка зове ся вже „копань“. По літах, коли пнi, що стирчать з землі, збутвіють, Верховинець корчує і чистить пасіку: викопує пнiва і корчі, визбирує каміня і там, де колись був ліс, має рілю або сіножать. Такий кавалок управної землі, добутий через вирубанє і викорчуванє ліса, зове ся „чертiж“. Копань і чертiж — се вже не дарунок природи, як ліс або полонина, але здобуток людської праці; тож після правного погляду Верховинців копань і чертiж є виключна, індивідуальна власність того гасди, хто ліс вирубав і викорчував, без огляду на те, що хтось інчий держить себе за власителя ліса.

Як ліс, так само і ріка є річ нічия, або ліпше, громадська. В ріці кождому вільно рибу ловити. Такий є первісний погляд правний.

В деяких селах, як приміром в Синевідську, ловлять селяне рибу гуртом, або як самі кажуть: „гонять вир“. Кільканайцять хлопів стає рядом на попереk ріки з сакулями і вятірами, а два або три хлопів з довгими жердками в руках, влізають до ріки в місци вище положеніи і штуркаючи довкола себе жердками і перевертаючи каміне, ідуть долі рікою. В той спосіб вистрашують рибу і гонять єї на зих, що стоять на попереk ріки з сакулями. Кождому з рибаків належить сятя риба, котра зловить ся в єго сакулю або вятір, а щоби труд тих двох або трьох хлопів, що гонили рибу, не був за дармо, то рибакі скидають для них по дві, по три або і по більше риб, після того, кілько зловить ся. Коли зловить ся дуже мало риби, то нагінці не дістають нічого.

XV. Межа. Руська присяга або відходжене межі під дерном.

На межі якбить садіти, осина-му, злий дух. Через чужу межу не годить ся нести по заході сонця молоко, бо „відбере коровам молоко“. Через чужу межу не годить ся перейти жінці, котра по злогах не була у „виводі“ (очищаючий обряд церковний), бо вона нечиста. Отсі повірки вказують, що межа в очах простого народу стоїть під опікою надприродних сил.

„Ані я тобі перекосив (scilicet: межу), ані я тобі переорав“ — говорить один Верховинець другому, коли хоче сказати, що між ними обома нема ніякі причини до гніву і суперечки. Коли ж один сусід обвинює другого, що той ему межу перекосив або переорав, а обвинений заперече тому і твердить, що межа як-раз туди йде, поки він косив або орав, то такий спір о межу рішає ся після стародавнього звичаю через „відходжене межі під дерном“. Діє ся се в той спосіб. Той, хто кривдує собі, що его межа перекошена (чи переорана), визиває свого противника „при людях“ менче більше тими словами: „Коли ти кажеш, що межа іде туди, поки ти косив (або: поки ти орав), то відійди межу під дерном!“ Коли обвинений не згодить ся словнити те жадане, то тоді в очах громадян він винуватий. тоді всі громадяне пересвідчені, що він „не по правді“ (в злій вірі) робив, та що він справді межу перекосив (або переорав) Значить, обвинений програв справу і повинен уступити, бо того домагає ся опінія і воля громади.

Коли ж противно обвинений згодить ся на жадане поставлене противником, тоді йдуть оба супірники „з людьми“ на те місце, котре є предметом спору, „на котрім собі зайшли“. Прийшовши там, обвинений виконує дернянку (кусник землі в травую, кусник муруга), кладе собі тую дернянку на голову і притримує єї лівою рукою а праву руку кладе на груди і клякає: в тій поставі, на колінках, іде туди, поки він косив чи орав і куди після его „сумління“ тягне ся межа, а один з присутних людей іде слідом за ним і тикає в землю колики (патики), щоби знати було, куди той „під дерном“ ішов. Коли се стало ся, тоді обвинений виграв справу: і обвинитель і всі громадяне мусять ему вірити, що він по правді робив, що межа не перекошена (чи там не переорана), а тільки справді йде туди, поки він косив (чи орав) і куди він ішов навколінки під дернянкою.

Цілий сей акт зове ся у Верховинців „відійти межу під дерном“, а коли я питав ся їх про значіне сего акту, то поясняли міні, що се „така руська присяга“. Після їх інтерпретації акт сей має символічне значіне, а іменно, коли обвинений клякає, кладе собі дерно на голову а праву руку на груди, то через те він неначе говорить: „нехай мене свята земля вкриє, нехай я піду під землю коли я не по правді роблю, коли межа не йде туди, куди я йду.“ Тож загал Верховинців вірить, що як хто насупротив свого сумління відійшов під дер-

ном межу, то за ту страшну кривоприсягу мусить до року умерти. Міні навіть розказувано дотично того конкретні приміри.

Хотяй ще й тепер спори о межу не рідко рішають ся через „руську присягу“, то все-ж таки лучає ся се чим раз рідше, а за те чим раз частійше звивають сусіди против сусідів помочи цісарських судів в дорозі провізоріального процесу. І не дивниця, бо віра в над-природну санкцію „руської присяги“ чим раз більше ослабає, а екзекутівна власть цісарських судів має більшу силу і повагу, як опінія громади.

(Далі буде.)

Володимир Охримович.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

XI.

На фільварку у Адася панувало велике оживленє. В кухни горить огонь, варять і смажать, слуги та служниці бігають то за дровами то за водою, то до шніхліра, то до пивниці. В панських покоях світло, гамір. Там сидять гості дожидаючи вечері. Повернувши з підвечірку у пані графині вони ще поки було видно оглядали фільварок, заходили до ліса, любували ся з горбка заходячим сонцем, а тепер власне вернули до покойів, курили цигара і пили вино. Розмова йшла сим разом зовсім на інші теми, віж у пані графині. В товаристві були самі кавалери, тай ще одноі компанії, люде молоді, котрих справи публичні в ґрунті річи обходили дуже мало і для котрих вони були тільки вигідними щєблями, по котрих доходить ся до гонорів, впливів, протекцій, значіня. Тож тут, в своїм тіснім кружку вони не потребували ставати на котурни і драпувати ся в тоги людових трібунів, — тут кождий виявляв без ніякої жєнади свої властиві: чутя і погляди. Розуміє ся, пан Калясантий був героєм розмови. Ще підчас проходу він висипав перед товариством цілі міхи своєі мудрости о расах коней, о штуці продаваня ліса на зруб, о тім як треба обходити ся з клопами, щоби удержати їх в послусі і залежности, і тепер власне кінчив свої глаголаня на сю тему.

Жите і слово. III.